

Csendes László

„Adjuk vissza a szónak erkölcsi tartalmát, nemzeti súlyát és emberi hitelét”*

Márton Áron püspök¹ pásztorlevele Nagy-Románia
félévszázados fennállásának ünnepére

Egy igazán klasszikus szöveg „soha nem mondja végig mindazt, amit mondani szeretne”, hanem, ellenállva a jelen hatalmának, az örökkévalóság „háttérzajaként” kíséri a mindennapos cselekedeteket és eseményeket – vélte Italo Calvino.²

* Forrás: Csendes László: „Să redăm cuvântului conținutul moral, forța națională și credibilitatea.” *Pastorala (arhi)episcopului Áron Márton la semicentenarul României Mari. Caietele CNSAS*, 2018, nr. 1, 7–21.

A címben szereplő idézet Márton Áronnak a mellékletben közölt körleveléből származik, némileg eltér Tamási Áron megfogalmazásától, amely így hangzik: „... adjátok vissza a szónak erkölcsi tartalmát, nemzeti súlyát és emberi hitelét”. Lásd Tamási Áron: *Hősökhöz, nehéz időben. Hítel*, 1937. 3. sz., 173–176., 175. – *A szerk.*

- 1 1949-ben Márton Áront XII. Pius pápa *ad personam* nevezte ki érsekké. Következésképpen a Szentszék őt tartotta a legnagyobb rangú romániai képviselőjének. A kommunista állam azonban hivatalosan soha nem ismerte el ezt a címet. A rezsim Francisc Augustint próbálta megtenni fő képviselőjének a Vatikánnal való kapcsolatában, jóllehet neki csak „ordinarius substitutus” (helyettes ordinárius, a püspök helyettese) volt a titulusa. A „Matei Popescu” fedőnéven 1960. december 20-án besúgóként beszervezett Francisc Augustint abban az évben irányították a II. Vatikáni Zsinatba, amikor a Nagy Nemzetgyűlésnek is képviselője lett (1965). Tevékenysége kiértékelésekor Constantin Iancu őrnagy a következőket jegyezte fel: „Útmutásaink nyomán Matei Popescu vezette és irányította továbbra is a római katolikus felekezeti tevékenységet a bukarest–jászvásári egyházmegyéből.” (Lásd CNSAS irattára, R-311941, 5. fond; Totok, Wiliam: *Securitatea și Vaticanul*. <https://www.europalibera.org>.)
- 2 Az idézet kapcsán Virgil Nemoianu megállapítja, hogy azok a válogatott kanonikus szövegek, amelyekre Calvino utal, a közösségi konszenzust bizonyos „hermeneutikai lerakódásoknak” köszönhetik. (Lásd *Postmodernismul și identitățile culturale, conflicte și coexistență*. Editura Spandugino, București, 2018.)

A pásztorlevél, amelyet Erdély római katolikus érsek-püspöke intézett híveihez az 1918. december 1-i nagy egyesülés ötvenéves évfordulója alkalmából, ékesszólóan példázza a nagyra becsült író által az idézett, ihletett metaforába foglalt meglátásokat. Látszólag egyszerű béke- és szolidaritási üzenetről van szó, de a mértékletes, ünnepélyes és tömör beszéddé formált *parrhesia*³ szilárd és konstruktív kiindulópontokat kínál a kortárs (inter) kulturális párbeszédeink számára.⁴

Az Európai Unió által indított COURAGE⁵ projektnek köszönhetően, amelynek célja olyan dokumentumok felkutatása és megőrzése, amelyek az intellektuális kultúrán alapuló ellenállást tanúsítják a volt kelet-európai országokban, a püspök mind több munkája válik ismertté az érdeklődők számára. Elsősorban dr. Marton József pápai prelátusnak, a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem nyugalmazott professzorának és dr. János Csongor történésznek köszönhetjük Márton Áron írásainak közzétételét, amelyek az ő munkájuknak köszönhetően az interneten is az olvasók mind szélesebb köre számára válnak hozzáférhetővé. Ugyanakkor figyelemre méltó a csíkszentdomokosi Márton Áron Múzeum kutatóinak is az erőfeszítése, akik hozzájárulnak a püspök értékes szellemi hagyatékának a megőrzéséhez és megismertetéséhez.

A történelem viharaiban próbált Áron püspök nem kioktat, nem próbálja átírni a történelmet, és nem „állít elő igazságokat”,⁶ noha, a besúgáson alapuló rendszerek beteges álnokságával való folyamatos szembenállásával

- 3 Lásd Zagan, Cristian: Foucault and parrhesia: the relationship between philosophy and politics. *Journal of Romanian Literary Studies*, Issue No. 7/2015, 478–483.
- 4 A már kiadott eredeti dokumentumok között van a pásztorlevélnek egy olyan változata, amelyre a jelen szövegben hivatkozom (Lásd Márton Áron: *Körlevelek 2*. Gondozta dr. Marton József. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2015, 167–169. [*Márton Áron hagyatéka 12.*]) Megtaláltam ugyanazt a szöveget a „Mureş” nevű célszemély komplex megfigyelési dossziéinak a tanulmányozása során (lásd CNSAS irattára, I-020951. iratsomó, VII. kötet, 157 és köv. lapok). A Szekuritáté Cheresteş M. és Putnoki L. nevű századosai készítettek egy „gyors fordítást” a Szekuritáté belső használatára; ugyanígy jártak el több száz lehallgatott és átírt beszélgetéssel is (lásd uo.). Hogy megértssem az üzenetet, összehasonlítottam a változatokat, tisztáztam bizonyos kérdéseket, és elvégeztem néhány retusálást.
- 5 Cultural Opposition - Understanding the Cultural Heritage of Dissent in the Former Socialist Countries.
- 6 A diskurzus és az igazság viszonyával kapcsolatban Michel Foucault azon a véleményen volt, hogy minden szöveg, amely a hitelesség elemeit tartalmazza, *per se* hatalmi effektusokat határoz meg és közvetít. (Lásd Toumboukou, Maria: Truth telling in Foucault and Arendt: Parrhesia, the pariah and academics in dark times. *Journal of Education Policy*, vol., 2012, no 6, 849–865.)

(szándékosan vagy akaratán kívül) mindezeket bizonyos mértékig megtette. Hogy jobban megértsük az állam és az egyház mindennapos kapcsolatát az 1960-as években, hasznunkra válhat egy rövid képzeletbeli látogatás.

Az Emil Bodnăraş miniszterelnök-helyettes által személyesen közölt hírrel egy időben, mely szerint az atya „kegyelmet kap”, a Dumitru Borşan ezredes,⁷ a Szekuritátén belüli I. Igazgatóság ideiglenes igazgatója és a megtévesztési ügyosztály jövendőbeli főnöke⁸ által koordinált csapat azon kínlódott, hogy a saját közössége előtt hiteltelenítse Márton Áront,⁹ gyakorlatilag korlátlan emberi és anyagi erőforrásokkal (vissza)élve e célból. Hivatalosan az egyházi főméltóságot szabadlábra helyezték – egy évtizednyi házi őrizet után –, nem hivatalosan azonban a politikai rendőrség szigorúan titkos terveket dolgozott ki és ültetett gyakorlatba egy „elviselhetetlen légkör megteremtése érdekében”¹⁰ a püspök körül, és operatív eljárásokat hajtott végre „a Vatikánnal szembeni kompromittálása” céljából.¹¹

Az állambiztonságiak nem mulasztották el megvizsgálni azt sem, hogy a hívek hogyan fogadták a pásztorlevelet. 1968. december 2-án a „Balogh Ştefan” nevű forrás a kolozsvári „Topitorul” konspirált lakásban találkozott Nagy V. őrnaggyal, hogy beszámoljon két „gyanúsítottal” folytatott beszélgetéséről, ezek: Veress László káplán és a kolozsvári katolikus esperesség könyvtárosa, Teleki Ernő.¹² Mindketten hangot adtak azon véleményüknek, mely szerint „sem a polgári, sem a szocialista Románia nem teljesítette a jogegyenlőségre vonatkozó gyulafehérvári határozatokat”, megjegyezve,

7 1967-től kezdődően Borşan ezredes az I. Igazgatóság parancsnokaként dolgozott, miután áthelyezték az Állambiztonsági Tanács Külügyi Hírszerzési Igazgatóságától a Belföldi Hírszerzési Igazgatósághoz. (Lásd a Ion Stănescu által aláírt áthelyezési parancsot: http://www.cnsas.ro/documente/acte_normative/7386_019%20fila%20022,%20026-027.pdf.) 1973-ban léptették elő vezérőrnaggyá. Operatív tevékenységének egy része már ismert, ő az aláírója a Paul Goma, Dumitru Ţepeneag és Virgil Tănase közötti kapcsolat megfigyelésével összefüggő feljegyzéseknek-jelentéseknek; ő javasolta, hogy „tegyenek lépéseket a Paul Goma által szervezett fiatalok csoportjának a felszámolása érdekében”, és szintén ő követelte, hogy „használják ki az operatív technika (T. O.) annak lakásába telepített eszközeit” (1974. január).

8 Az Állambiztonsági Főosztályon létrehozott „D” Igazgatóság feladata a hamis információk elhíntése volt, hogy ily módon demoralizálja a célszemélyt és hiteltelenítse az ellenálló tekintélyét. Átfogó képet nyújt Banu, Florian – Ţăranu, Liviu: *Securitatea in Romania (1948-1989) - an Evaluation. Terror& Elhárítás*, VI/2017, 42–68.

9 Nem fér kétség hozzá, hogy a Szekuritáté a gyulafehérvári környezetén kívül a teljes magyar közösségre gondolt.

10 ACNSAS, I-261991. iratcsomó, I. kötet, 50. lap.

11 ACNSAS, Mikrofilm, F.I. Alba -13283, VI. kötet, 64. lap.

12 Ludvig Daniella: *Erdélyi odisszeia*. Komp-Press, Kolozsvár, 2018.

hogy a gyulafehérvári püspök „reménykedik, hogy lépések történnek ebben a tekintetben”.¹³ Veress megelégedett annyival, hogy azt mondja, kiváló a szövegben közölt elgondolás; Teleki azonban még tovább ment, és azt mondta, hogy a pásztorlevél őszinte, és nem fog tetszeni a hatóságoknak.

A meg nem érdemelt gyalázkodások és szavai rosszindulatú kifordítása ellenére Márton Áron integratív személyiségét egyetlen diktatórikus rezsim sem tudta hatástalanítani. Irgalmas szavainak és gesztusainak nemcsak spirituális hatása volt, de kézzelfogható következményei is,¹⁴ mert sem a viselkedése, sem az általa működtetett diszkurzív tér nem korlátozódott a „sajátjától eltérő vágyakkal és ideálokkal” szembehelyezkedő intellektuális hozzáállásra, hanem az udvariaskodás gesztusainak korlátait meghaladó emberbaráti nyitottságon alapult.¹⁵

Ennél a gondolatmenetnél maradva idézzük fel, hogy Márton Áron elutasította a megtiszteltetést, hogy bíborossá nevezzék ki, megkérte ugyanakkor monsignore Giovanni Chelit (ő volt az a szentszéki diplomata, aki a pápai ajánlatot bemutatta neki), hogy javasolja a szentatyának Iuliu Hossu püspök kitüntetését ezzel a megtiszteltetéssel,¹⁶ aki 1968. december 1-én emlékezett meg arról, hogy húsz éve helyezték törvényen kívül a romániai görögkatolikus egyházat.¹⁷

13 ACNSAS, I-263675. iratcsomó, II. kötet, 1. fond.

14 A pásztorlevél szóhasználatában a szeretet a valóság spirituális dimenziója. (Erről a témáról lásd XVI. Benedek *Deus caritas est* című enciklikáját a keresztény szeretetről, Ungureanu, Camil: *Religia în democrație - o dilemă a modernității*. Polirom, Iași, 2011, 220-232.)

15 Az azok iránti tiszteleten túl, „akik között él”, az erényszeretet gyakorlása az ő esetében mindazokra vonatkozott, akiket „a Teremtésben testvéreinek” érzett. Lásd a *Neclintit* című kötetben közreadott, 1980-ban írt búcsúzó pásztorlevelét. Márton Áron: *Neclintit*. Muzeul „Márton Áron”, Săndominic, 2018, 112.

16 Iosif Schubert, Bukarest titkos püspöke volt az, aki javasolta a Szentoszta előtt, hogy a két papi méltóságot tegyék meg bíborossá. Amikor (1968 februárjában) megérkezett Rómába, tanúságot tett Iuliu Hossu és Márton Áron kommunista rezsimmel szembeni magatartásáról. Schubert beszélt a pápának a két vezető egyházzal szembeni hűségéről, és esetelte az önfeláldozást, amivel a közösségeiket szolgálták a sztálini megpróbáltatás éveiben.

17 Az 1948. évi 358. számú rendelettel a rezsim betiltott mindennemű vallásos megnyilatkozást az unitáriusok számára. Márton Áron testvéri gesztusáról feltehetően azért nem ejtettek sok szót, mert magáról Iuliu Hossuról, aki felolvasta a Gyulafehérvári határozatot, és átadta Ferdinánd királynak az erdélyi románok határozatát, sem beszéltek túl sokat ama egyesülés megemlékezésein, amelyen ő nemcsak részt vett, de fontos szerepet is játszott.

Az emberi tisztesség akut és krónikus hiányának kórsága és a félmegoldások iránti kapkodás nemcsak 1968 Romániáját emésztette, hanem az egész világot. (Vajon ma másképp lenne?) Ezért idézte fel a tiszteletreméltó exarcha megnyilatkozásában a gyógyírt:

A háborúkkal, igazságtalanságokkal és jogtiprással megosztott világban nagy ellentétek vannak. A békét súlyos veszélyek fenyegetik. Csináljunk hát békét itt, a mi földünkön, magunk között. [...] az elválasztó korlátokat törjük össze, [...] a tényleges vagy vélt sérelmeket bocsássuk meg egymásnak, és fűzzük szorosabbra a szeretet és kölcsönös megbecsülés szálait.

Ha futólag szemügyre vesszük az abban a „mirábilis” (vagy inkább „horribilis”?) 1968-as évben bekövetkezett legfőbb nemzetközi fejleményeket, számos konfliktusos helyzetet és zavaros állapotot észlelhetünk. A nemzetközi események kétségbeejtő képe érthetővé teszi a szent felhívás nyomatékosságát: *kössünk békét!*

A hidegháború gyűrűzése Vietnámban elérte a forráspontot; a holdév kezdetekor indított Tet-offenzíva több ezer katona halálához vezetett, a volt főváros (Hue) elfoglalásáért folytatott harcok során felbecsülhetetlen kulturális értékek veszttek el, és fegyvertelen civilek ezreit mészárolták le.

Világos, hogy a püspök utalása az alapvető jogok megszegésére nemcsak az országban élő kisebbségek közösségeire vonatkozott. Ne felejtsük el, hogy 1968. április 4-én Martin Luther King baptista lelkipásztort, az egyesült államokbeli faji diszkrimináció és szegregáció elleni harc karizmatikus vezetőjét lelőtték egy memphisi utcán (Tennessee állam), később pedig rokonai többsége is véres támadások áldozataivá vált.

Az európai és amerikai egyetemeken eluralkodott a káosz. Olyan híres egyetemi tanárok, mint Theodor W. Adorno és Jürgen Habermas a Frankfurt am Mainban levő Goethe Egyetemen zajló anarchista megmozdulásokba keveredtek (az egyetem rövid időre felvette Karl Marx nevét). A nagy amerikai egyetemeken a diákok löfegyverekkel fenyegették a tanáraikat.¹⁸

Párizsban májusban, elhúzódó munkássztrájkokat és egyetemista tüntetéseket követően, a Charles de Gaulle irányította autoriter rendszer kezdett

18 Allan Bloom szerint a hatvanas években zajló események következménye volt „az amerikai egyetemi szellem elárulása”. (Lásd Bloom, Allen: *Criza spiritului american*. Editiie revizuită. Humanitas, București, 2017, 271. és köv.) Történelmi analógiákat keresve a szerző összehasonlította azokat a drámai eseményeket, amelyeket egyetemi tanárként megélt azzal, ami a német egyetemeken történt a múlt század harmincas éveiben.

összeomlani. Egy interjúban Laurent Jenny (az események egyik résztvevője) azt nyilatkozta, hogy „'68 májusa a század utolsó nagy történelmi fénycsóvája, [...] a szimbólumok kikristályosodása, amely a 19. század imagináriusának mindaddig szétszórt alkotórészeit gyűjtötte egybe”. Amit ő akkor a Paris-Nanterre Egyetem diákjaként élt meg, a későbbiekben adaptációs krízisként értelmezett. Jenny professzor azt állította, hogy 1968-ban „egyfajta kulturális mutáció” következett be, amely felszabadította az erkölcsöket, és csökkentette az értelmiségiek társadalmi szerepét.¹⁹

Kelet-Európában Csehszlovákia lerohanása után (1968 augusztusa) fogalmazták meg a *Brezsnyev-doktrínát* – „elvek” együttesét, amelyeket a civilek elleni katonai bevetés „igazolására” tett próbálkozások során állítottak össze. A doktrína értelmében csökkenteni kellett azon államok szuverenitását, amelyek csatlakoztak a varsói szerződéshez, és megmaradtak ebben a katonai szerveződésben (nem feltétlenül saját jószántukból).²⁰ Jóllehet az a felekezet, amelyet Márton Áron szolgált, azokban az időkben éppen csak megtűrt volt, Erdély katolikus püspöke, a Román Szocialista Köztársaság hatóságai által elismert 14 felekezet vezetőivel együtt aláírta a román politikát támogató *Memorandumot*, amely elítélte a Csehszlovákia elleni katonai beavatkozást és a prágai tavasz elfojtását, és helytelenítette a „szocialista államok” szuverenitásának korlátozását a tökéletes társadalom kiépítésével kapcsolatos (elő)ítéletek ürügyén.

*

[A]djátok vissza a szónak erkölcsi tartalmát, nemzeti súlyát és emberi hitelét. Tamási Áron író fogalmazta meg ezt az emlékezetes mondatot a Marosvásárhelyi Találkozó megnyitásakor,²¹ utalva ezzel a romániai magyarok egységének a szükségességére, és felvázolva egyben egy transzideológiai

19 Bot, Ioana: 1968, inceput și sfârșit. *Dilema*, nr. 223, 27 mai 2008.

20 Lásd Tismăneanu, Vladimir (ed.): *Promises of 1968, Crisis, Illusion, and Utopia*. CEU PRESS, Budapest, 2011.

21 Tamási Áron (1897–1966) kezdeményezésére 1937 októberében került sor a Román Királyság magyar fiatalságának találkozójára Marosvásárhelyen. Bár egyike volt a találkozó kezdeményezőinek, Balogh Edgár egyetemi tanár (1906–1996) nem vett részt a munkálatokban. Ellenben a lehető legváltozatosabb társadalmi rétegekből származó fiatalok vettek részt az eseményen. Jelen volt többek között Kurkó Gyárfás munkás, a Magyar Népi Szövetség későbbi elnöke, gróf Teleki Ádám, Bányai László történész, a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem jövődöbéli rektora és a Román Akadémia levelező tagja, Méliusz József költő, később ő is a Román Akadémia levelező tagja, Kacsó Sándor újságíró és író, Lakatos István szociáldemokrata politikus és Józsa Béla, a Békepárt jövődöbéli vezetője. További részletekért lásd Bárdi Nán-

akcióprogram keretét. Tamási szavai akkor intéztek felhívást a kisebbségi identitás és nemzettudat ápolására, amikor a kisebbségi kultúra egész Európában vízvázalstóhoz érkezett, mivel a nemzetek a szélsőségek és intolerancia veszélyes lejtőjére léptek. A felhívás elsősorban arra irányult, hogy túl kell lépni a konfliktusokon a társadalmi kérdések megoldásával és a jó kormányzás módozataival kapcsolatos eltérő elképzelések körül, de Tamási felhívása egyúttal a kommunikáció átfogó paradigmáját is körvonalazta.²²

Ebből a szempontból minden nyilvános felszólalónak fel kellene mutatnia feddhetetlensége garanciáját, és csak a valóságnak megfelelő üzenetet lenne szabad közvetítenie (de legalábbis el kellene kerülnie a szándékos megtévesztést). Úgy tűnik, az, amit Tamási Áron a szó „nemzeti súlyának” nevezett, a közösség iránti állhatatos elköteleződésben megnyilvánuló egyéni és kollektív magatartástól függ.²³

Ugyanabban az évben, amikor sor került a Vásárhelyi Találkozóra, a magyar közösségben (az országhatárokon innen és túl) elindult egy másik közbizalom is ugyanazokról a témákról. Miután Makkai Sándor református püspök defetista felhangokkal nyilatkozott általában a kisebbségi létmódról és különösen az erdélyi magyarok helyzetéről, olyan személyiségek, mint a költő Reményik Sándor, a politikus és művész Bánffy Miklós, a teológus és filozófus Tavaszi Sándor vitába szálltak vele a közösségi megmaradás lehetőségeiről, és véleményeket fogalmaztak meg a követendő útról.²⁴

*

dor *A Vásárhelyi Találkozó értelmezései (1937. október 2-4.)* címmel tartott előadását. Teleki László Intézet, Marosvásárhely, 2005. október 22.

- 22 Mindamelllett, hogy ez a három fogalom a kommunikációs folyamatok ideális keretét vázolhatja fel, nehéz elképzelni a konszenzusnak még akár a minimumát is bizonyos morális értékek és normák tiszteletben tartásának hiányában (1), továbbá nem hiszem, hogy létrejöhet párbeszéd olyan személyek között, akik nem tisztelik a nemzeti méltóságot (2), és ha a minimális bizalmat sem tanúsító partnerek egymást kölcsönösen félrevezetik (3). Ily módon Tamási Márton Áron által átvett mondata egyfajta posztulátumnak is tekinthető, amely a kommunikáció létrejöttének optimális feltételeit célozza meg.
- 23 A hazafiasság és nacionalizmus fogalmak alakulásáról lásd Koselleck, Reinhart: *Conceptele și istoriile lor*. Editura ART, București, 2009, főként 203–209.
- 24 A nyolcvanas években kolozsvári értelmiségiek egy csoportja (Limes) újra felvetette a kérdést. Molnár Gusztáv szociológus, Gyimesi Éva bölcsező, Vekov Károly történész és mások parázs viták keretében fogalmaztak meg „a szocialista legalitás” határait súroló álláspontokat az RSZK magyar kisebbségének kulturális és gazdasági életéről. Írásaikat végül a Szekuritáté ügynökei elkobozták. Lásd a Balázs Sándor nevére megnyitott „Szociológusok” (Sociologii) megfigyelési dossziét, ACNSAS, I-161638. iratsomó.

1968-ban, a Gyulafehérvári határozat elfogadásának ötvenéves évfordulóján monsignore Márton Áron interetnikai szintre helyezte át Tamási morális és humánus alapú testvériességre való ösztönzését, a megbékélésre és együtt munkálkodásra való felhívása pedig minden erdélyi katolikus egyházköztségben visszhangra talált.

Az egyedülálló megszólalás²⁵ e két pillanata között Romániában egy militáns, ateista politikai rendszer alakult ki és erősödött meg, amely az egyházat úgy kezelte, mintha az csak „egy reakciós fészék” volna, amelyet el kell hallgattatni, a hitben pedig az új társadalom felépítésének útjából eltávolítandó akadályt látott.

Egy olyan sztálini értékrend által vezetett, amely az osztályharcot és annak sztálinista „kiélesítését” minden más erkölcsi érték és bármely individuális vagy kollektív jog ellenében propagálta, Vasile Luca hadat üzent a romániai magyarok etnikai alapú egységének a gondolata ellen, mivel azt „elvtelennek” minősítette. Noha ő románosította a nevét, amikor ahhoz az etnikai és kulturális csoporthoz fordult, amelyhez tulajdonképpen tartozott, aláásta azon magyar nemzettársai békéjét és szolidaritását, akiket a román állam legmagasabb szintjén volt hivatott képviselni. Sajnálatos módon még ma is érezzük ama „sötétség délben” pillanatának a hatásait.

A kolozsvári *Világosság*²⁶ napilapban Luca aláírásával megjelent cikk lényegesen hozzájárult az „elvtársak” és „reakciósok” közötti ideológiai felosztáshoz, amely az „osztálygyűlölet” vírusával fertőzte meg a természetes közösségi együttélést. Senki sem tudja, mikor sikerül helyrehoznunk, ami akkor emberi viszonylatban megromlott, és azt sem, hogy meddig hagyjuk még a köztünk halál utáni életét élő kommunizmust fennmaradni.²⁷

Egyeseket (akiket kulákoknak vagy kizsákmányolóknak nyilvánítottak) deportáltak és megfosztottak vagyonuktól,²⁸ másokat elzártak „a reakciós magatartásuk miatt” (amelyet gyakran hazug tanúvallomások alapján állapítottak meg). Szintén akkor (és nem véletlenül) „tisztították meg” az iskolákat és az egyetemeket a legfelkészültebb magyar tanároktól.²⁹ Márpedig

25 Lásd Jenny, Laurent: *Rostirea singulară*. Editura Univers, București, 2000 /Colecția Studii/.

26 1947-ben, azaz 10 évvel a Vásárhelyi Hitvallás után.

27 Lásd Stoica, Cătălin Augustin: *România continuă. Schimbare și adaptare în comunism și postcomunism*. Editura Humanitas, București, 2018.

28 Ionescu-Gură, Nicoleta: *Munca forțată în România în regimul comunist*. Editura Corint, București, 2017.

29 Például György Lajostól (akit Luca az említett cikkben név szerint is támadott). A kolozsvári Bolyai Tudományegyetem irodalomtörténeti tanára Márton Áron közeli

kinék volt tiszte meghatározni az „ellenséges” és „kizsákmányoló” fogalmakat, kire bízták az „ellenség” képének megrajzolását? Azokra a pártfunkcionáriusokra, akik a tisztító bizottságokban elnököltek, a Szekuritáté ügynökeire, akik a kirakatpereken elhangzó kitalációk keretét kialakították,³⁰ és azokra a „lojális állampolgárookra” (akik között sokan voltak a Magyar Népi Szövetség soraiból is), akik úgy gondolták, hogy állampolgári kötelesség embertársaik feljelentése.³¹

Márton Áron püspök volt az, aki ténylegesen ellenállt az ellenségeskedéseknek és a rezsim által használt aljas eszközöknek. Már 1947-ben, a Vasile Luca által kiváltott szakadást követően a püspök elhatárolódott a Magyar Népi Szövetségtől, rámutatva, hogy ez a politikai struktúra már nem képviseli a romániai magyarok érdekeit. A magam részéről fenntartom a máshol már kifejtett véleményemet,³² úgy vélem, hogy a katolikus közösség kivonása az MNSZ-ből váltotta ki a szervezet megroskadását, amelyet követően aztán fantomszervezetté alakult már jóval azelőtt, hogy a Román Munkáspárt Központi Bizottsága elrendelte volna, és Alexandru Moghioroș (Mogyorós Sándor) végrehajtotta volna (csak 1953-ban) az „önfeloszlatását”.

*

Visszatérve „a nagy átalakulások” évéhez, 1968-hoz, térjünk ki az országos kontextus néhány elemére, hogy konkrétan is megérthessük az

munkatársa volt. A két világháború között rendkívül aktív volt, olyan tekintélyes magyar nyelvű kiadványok szerkesztőjeként dolgozott, mint az *Erdélyi Irodalmi Szemle*, *Erdélyi Múzeum* és *Erdélyi Tudományos Füzetek*. Egy másik példa Venczel József, a Vásárhelyi Találkozó egyik szervezője, a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem volt szociológia- és statisztikatanára. 1947-ben letartóztatták és először Pitești-re vitték, majd egy politikai per nyomán 12 év börtönbüntetésre ítélték. Megemlítendő a tény, hogy Máramarosszigeten Márton Áronnal osztozott a cellán. (Lásd ACNSAS, Fond Penal București, 14571. iratsomó.)

30 Lásd Crăcană, Iuliu: *Dreptul în slujba puterii. Justiția în regimul comunist din România, 1944–1958*. Editura Institutului Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 2015.

31 A kommunista totalitárius rendszer elnyomó mechanizmusairól lásd Wolton, Thierry: *O istorie mondială a comunismului*. Vol. I, Humanitas, București, 2018. A Magyar Népi Szövetség történetéhez lásd Nagy Mihály Zoltán – Olti Ágoston: *Érdekképviselő vagy pártpolitika? Iratok a Magyar Népi Szövetség történetéhez 1944–1953*. Pro Print Kiadó, Csíkszereda, 2009.

32 Lásd Bodó Márta – Kovács Gergely – Lázár Csilla (ed.): *Márton Áron – un episcop catolic pe calea crucii*. Editura Verbum, Cluj-Napoca, 2013, 92.

idézet értelmét, amelyet Márton Áron püspök az üzenetében kiemelt és szimbólumokkal gazdagított.

A belpolitika szintjén a kommunista totalitárius rezsim egyik jelentős változtatását jelentette az 1968. február 16-án elfogadott 2. számú törvény az RSZK közigazgatási-területi újjászervezéséről. A Magyar Autonóm Tartomány jogszabályban kimondott megszüntetése gyanakvásra és aggodalomra adott okot. Fazekas János,³³ a Román Kommunista Párt Központi Bizottságának egyik titkára beszélt néhány barátjával a kialakult helyzetről, majd azt javasolta Nicolae Ceaușescunak, hogy hagyjon jóvá tanácskozásokat az állampárt és a magyar kisebbség képviselői között, hogy csökkentsék a főként a Székelyföldön fokozódó feszültséget.

Az *Előre* központi napilap 1968. június 29-i számában megjelent egy cikk a két nappal korábban a tudomány és kultúra romániai magyar képviselőivel folytatott tanácskozásról.³⁴ A tanácskozásokra meghívott személyek listáját Koppándi Sándor³⁵ állította össze, aki abban az időben tagja volt a Nemzetiségek Bizottságának; miután Nicolae Ceaușescu kabinetje jóváhagyta a listát, szóbeli meghívókat küldtek a helyi pártszervezetekhez. (Azaz a szervezők közölték az érintettekkel, hogy sürgősen meg kell jelenniük Bukarestben, de nem tájékoztatták őket a megbeszélések várható céljáról és programjáról. Több mint száz magyar értelmiségit hívtak össze az ország minden részéből anélkül, hogy megmondták volna nekik, miért.)

Az ülés látszólag maximális fontossággal bírt, az RKP Központi Bizottsága márványtermében tartották, olyan elnöklettel, amely akkoriban szinte teljhatalmúnak tűnt, magában foglalva a teljes Politikai Végrehajtó Bizottságot. Nicolae Ceaușescu, az RKP főtitkára és az RSZK Államtanácsának

33 Fazekas János portréját Novák Csaba Zoltán történész rajzolta meg, lásd <http://itthon.transindex.ro/?cikk=17611>. Részletesebb bemutatását lásd *Membrii CC AL PCR 1945–1989* (Szótár) Szerkesztő: Florica Dobre. Szerzők: Liviu Marius Bejenaru, Oana Ionel Clara Cosmineanu-Mareș, Nicoleta Ionescu-Gură, Monica Grigore, Elisabeta Neagoie-Pleșa, Alina Ilinca, Liviu Pleșa, bevezető tanulmány: Nicoleta Ionescu-Gură (<http://www.cnsas.ro/>).

34 Lásd Vincze Gábor: *Nașterea unei „organizații-fantomă” în România: Consiliul Oamenilor Muncii de Naționalitate Maghiară*. In Olti Ágoston – Gidó Attila (ed.): *Minoritatea maghiară în perioada comunistă*. Kriterion, Cluj Napoca, 2009, 161–225, valamint Cseke Gábor visszaemlékezését: *Kollektív ugrás a kerítésről*. <https://urszu2.blogspot.com/2008/12/kollektiv-ugrs-kertsrl-1968-jnius-27.html>.

35 „A magyarok leggyűlöletesebb cenzora”, aki túlbecsülte a hatalmát és befolyását – írta Koppándiról Hencz Hilda, lásd *Bucureștiul maghiar. Pe urmele maghiarilor din București de la începuturi până în zilele noastre*. Editura Pro Universitaria, București, 2011, Ediția a II-a 2013, 216.

elnöke mellett ült Ion Gheorghe Maurer, a kormány miniszterelnöke és a KB öt titkára: Paul Niculescu-Mizil, Leonte Răutu, Dumitru Popescu, Mihai Gere és Fazekas János.

Az átirat szerint³⁶ Ceaușescu rövid köszöntőbeszéde után a *Korunk* folyóirat főszerkesztője, Gáll Ernő szólalt fel. Ő azt kérte, hogy a nemzetiségek meghatározása, az anyanyelv kérdése, az együttélő nemzetiségek közötti kapcsolatok és „további elméleti problémák” kerüljenek be a társadalomtudományi intézetekben folyó kutatások témakörei közé, és javasolta, hogy hozzanak létre „egy kulturális fórumot az együttélő nemzetek kulturális tevékenységének az összehangolására”. Szintén ő adta meg a hangot az „Alexandru Drăghici vezette bizonyos belbiztonsági szervekkel” szembeni kritikákhoz.³⁷

Értelmezhetnék „rosszindulattal” az *Igaz Szó* főszerkesztőjének az egybegyűltek előtt tartott beszéde indításának patetikus felhívását „a szent kötelességre, hogy pártunk központi bizottsága körül szétszakíthatatlan egységben gyűljünk össze”. (Ez a mondat ideológiai szempontból is vitatható. „Honnan ennyi miszticizmus, elvtársak?”) Ezek után Hajdu Győző a kisebbségi lét néhány bizarr aspektusát idézte fel: például azt, hogy a Magyar Autonóm Tartományban nem használták a magyar nyelvet hivatalos eseményeken, mivel a magyar nemzetiségű vezetők félték a Szekuritaté vizsgálódásaitól és a sajtóban folytatott lejárató kampányoktól. A közösség vezetői nem akarták, hogy „nacionalistának” bélyegezzék őket azért, mert a nyilvános kommunikációban az anyanyelvüket használták. Hajdu rámutatott arra is, hogy egyes települések nevének, a kétnyelvű tábláknak és egyes utcaneveknek a megváltoztatása sértette a romániai magyarok nemzeti méltóságát.³⁸ Elkerülendő annak megisméltődését, amit ő „a múlt hibáinak és még fennálló hiányosságoknak” nevezett, Hajdu Győző javasolta a nemzetiségek státútumának a kidolgozását, a munkabizottság koordinátoraként pedig Demeter János egyetemi tanárt, a Babeș-Bolyai Tudományegyetem rektorhelyettesét javasolta.

36 Lásd Román Nemzeti Levéltár, RKP KB fond. Kancellária, 108/1968. iratcsomó (162 lap).

37 Az utána felszólalók közül sokan elítélték a visszaéléseket, az alkotmány megsértéseit és a terror hangulatát, amely abban az időszakban uralkodott el, amikor Gheorghe Gheorghiu-Dej vezette a pártot. A „demokrata-népi” rezsim áldozatai között megnevezték Kurkó Gyárfást, Lakó Elemért, Bözödi Györgyöt és másokat.

38 Szintén ő jelezte a magyar nemzetiségű kulturális és tudományos személyiségek rendkívül alacsony számát az RSZK Akadémiájában.

Demeter professzor azt nyilatkozta, hogy egyetért Hajdu javaslatával, és vállalta, hogy minden tőle telhetőt megtesz, hogy a kisebbségek státútuma megfeleljen az ország demokratizálódási igényeinek. Jordáky Lajos történész és szociológus, a Román Akadémia Történettudományi Intézete kolozsvári fiókszervezetének kutatója³⁹ szintén az RSZK demokratizálódási folyamatáról beszélt, majd a státútum szükségessége mellett érvelt, kijelentve többek között, hogy a romániai magyaroknak történelmi joguk van a mindenkori magyar nemzeti kultúra szerves részének tekinteni magukat. A státútum gondolatát mások mellett Sütő András író és Gálfalvi Zsolt irodalomkritikus is támogatta.

Takács Lajos, a volt nemzetiségi miniszter és a néhai kolozsvári Bolyai Tudományegyetem utolsó rektora felvetett egy érzékeny (de erős) érvet: ha a Magyar Autonóm Tartomány rendelkezett volna státútummal, a politikusok nem tudták volna kedvük szerint átszervezni és megszüntetni. Ion Gheorghe Maurer elhúzta a száját Takács megjegyzésének hallatán, de amikor erről kérdezték, nyilvánosan elismerte az állítások valóságát.

Az anyanyelv használatának kérdését gyakorlatilag minden felszólaló felvetette.⁴⁰ Olyan személyiségek, mint Szilágyi Dezső, a propagandista és az *Előre* napilap főszerkesztője, az elit író és dramaturg Sütő András, az olyan kivételes tehetségű költő, mint Kányádi Sándor nem érthettek teljes mértékben egyet, de az álláspontjuk mégis konvergens volt. Mindannyian azt hangoztatták, hogy a magyar nyelvet ápolni és megőrizni kell az RSZK-ban.

39 Jordáky Lajos (1913–1974) fontos szerepet játszott Észak-Erdély reintegrációjában. 1945. február 12-én kezdődött Kolozsváron az Országos Demokrata Arcvonal (ODA) Észak-Erdély konferenciája. Az ülés keretében megválasztották az ODA Végrehajtó Bizottságának tagjait, ezek például: Teodor Vescan – elnök, Jordáky Lajos – társelnök, Tudor Bugnariu, Francisc Bruder, Demeter János és Goldberger Miklós – tagok. 1952-ben Jordáky Lajost letartóztatták Balogh Edgárral, Csögör Lajossal és Demeter Jánossal együtt. Mindegyiküket elítélték egy kirakatper során. Jordákyt 1955-ben rehabilitálták, majd 1957 májusától újra vizsgálat alá helyezték. A vizsgálat lezárultával a Román Akadémia Történeti Intézetének kolozsvári fiókjában lett kutató.

40 Takács Lajos (1908–1982) később is felvetette az anyanyelv megvédésének problémáját, például az RKP Központi Bizottsága 1975. október 18-i plenáris ülésén. Felszólalását követően először Szilágyi Dezső és Péterfi István elvtársak kritikáját kellett meghallgatnia, majd miután Ilie Verdeț kifogásolta a magatartását, Takácsnak „önkritikát” kellett gyakorolnia. (Lásd Román Nemzeti Levéltár, COMNM fond, 3/1975. iratcsomó, 23–28. lapok és Novák Csaba Zoltán: *Holtvágányon. A Ceaușescu-rendszer magyarságpolitikája*. II. kötet. 1974–1989. Pro Print Kiadó, Csikszereda, 2017, 38. és 102.)

A magyar nyelvű szakiskolai oktatás felszámolásának érzékeny témáját először szintén Hajdu Győző vetette fel, majd Kovács György politikus és író fejtette ki részletesen, őt követte Nagy István akadémikus, prózaíró és dramaturg.⁴¹ Több felszólaló is rámutatott arra, hogy milyen különös lenne, ha beszüntetnének egy fennállása 400. évét ünneplő magyar nyelvű iskolát. A kolozsvári Brassai Sámuel Líceumról volt szó (1568-ben alapították). A fiatal Domokos Géza egy további különös jelenséget hozott szóba: azt a tényt, hogy bár hat magyar színház van az RSZK-ban, a színházak vezetőseiben senki nem ismeri a magyar nyelvet (vagy/és kultúrát), és a Művészeti és Kulturális Bizottság sem számlál a tagjai között magyar etnikumú román állampolgárokat.⁴²

A marosvásárhelyi magyar nyelvű Orvosi Kar ügyének (el) nem ismert-ségéről a híres sebész, Fazekas János beszélt (aki a névegyezés ellenére nem volt rokona az RKP KB titkárának). A tekintélyes egyetemi professzor beszélt az általa képviselt felsőoktatási intézményben folyó tudományos és gyógyászati tevékenységről, a szervezeti és anyagi gondokról, amelyekkel küszködnek és a nemzetközi elismertségről. (Nagyot tévedünk-e, ha azt mondjuk, hogy ebben a tekintetben sem változott sokat a politikusok hozzáállása?)

A Balogh Edgár egyetemi tanár, a Magyar Népi Szövetség volt alelnöke által készített anyagot rejtély övezi. Ő 14 fő pontban foglalta össze a kulturális és szellemi élet azon legfőbb problémáit, amelyek véleménye szerint akadályokat képeztek a decens és egyenlőségen alapuló együttéléshez szükséges légkör megteremtéséhez. Írásban adta át a javaslatát, azonban ezt a dokumentumot nem csatolták az átíráshoz, ő pedig a felszólalásában nem utalt közvetlenül a dokumentumban részletesen tárgyalt aspektusok egyikére sem.

A munkálatok befejeztével az igen tisztelt főtitkár által levont következtetésekben egyes problémákat visszautasítottak, másokat elhallgattak. A *Statútum*ról pedig... csak jót vagy semmit. A forgatókönyvet előre megírták. Ion Gheorghe Maurer miniszterelnök javaslatára új fantomszervezet létrehozását jelentették be: a magyar és német dolgozók tanácsait.⁴³

41 Nagy Istvánnak (1904–1977) sikerült magára is haragítania Nicolae Ceaușescu-t azal, hogy a magyar lakosság (akkor még) nagy arányáról beszélt Kolozsváron, összevetve azt az ebből az etnikai és kulturális közösségből származó, vezetői beosztásban levő káderek alacsony számával.

42 Az említettek mellett Domokos előterjesztette egy műemlék felállításának gondolatát az orientalista Kőrösi Csoma Sándor (1784–1842) tiszteletére annak szülőfalujában.

43 A javaslat az RKP KB 1968. október 24–25-i plenáris ülésén hangzott el.

Az egypártrendszer „transzmissziós szíjai” működésre készen álltak, a kisebbségek tagjait pedig, akiket felhajtottak „a fejlődés legmagasabb csúcra” tartó utánfutóba, bármikor lehetett mozgósítani. Nem volt szükség világos jogszabályokra.

Vajon milyen reményeket keltett az elmondott, de meg nem hallgatott sérelmek fóruma azokban a magyar értelmiségiekben, akik megjelentek a hatalom által kezdeményezett tárgyalásokon? Merem állítani, hogy a rezsim közelebbi vagy távolabbi kiszolgálói hasznot húztak a *Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsának* megalakításából.⁴⁴ Nem fogjuk megnevezni azonban sem őket, sem azokat, akik becsületesen megpróbálták kreatívan használni a megnyilatkozás lehetőségeit, amelyeket akkor a romániai magyar kultúra számára teremtettek. A kérdés nagyobb teret és kiterjedtebb tanulmányt kíván meg.⁴⁵

A marginalizált magyarok (katolikusok, protestánsok és ateisták együttesen) a maguk során zavartan követték Nicolae Ceaușescu felemelkedését, mivel ismerték még abból az időből, amikor a Gheorghe Gheorghiu-Dej vezette rendőrállam egyik legvehemensebb propagandistája volt. Milyen nagy elvárásaik lehettek „az állam vezetőjével” szemben, miután (tehetetlen) tanúi voltak a könyörtelen végrehajtó ocsmány szerepének, amelyet a *Babeș* és *Bolyai* kolozsvári egyetemek erőszakos egyesítésében vagy a mezőgazdaság felülről irányított kollektivizálásában játszott? Inkább Márton Árontól vártak útmutatást, akinek az emberi hitelességéről szilárd bizonyítékaik voltak, és akinek a közösséggel szembeni állhatatos odaadása-hoz kétség nem férhetett.⁴⁶

A találkozó fiasco vagy siker volt? (Kie?) Egy félrevezetésnek szánt politikai gesztusról, vagy egy újabb elszalasztott alkalomról van szó a megbérlésre és közös munkálkodásra? Számomra különös, hogy a meghallgatá-

44 1968. november 15-én tartották meg Bukarestben a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsának alapító ülését. Péterfi Istvánt választották meg az új alakulat elnökévé, alelnökök lettek Takács Lajos, Király Károly, Méliusz József és Marosi Tibor.

45 Röviden szeretném méltatni az újonnan megeremtett keret tartalommal való megtöltéséért tett erőfeszítést, azaz a magyar nyelvű adás elindítását a Román Televízióban (amely 1984 és 1989 között szünetelt). Kiemelném még a cenzúra megaláztatásai elviselésének az érdemét azért, hogy írásművek jelenhessenek meg (köztük sok igazán értékes is) olyan kiadóknál, mint a Kriterion, Dacia (Kolozsvár) vagy Facla (Nagyvárad), vagy előadások jöjhessenek létre a színházak magyar tagozatán, a Kolozsvári Magyar Operában stb.

46 A kisebbségi létezés a romániai kommunista totalitarizmus különböző időszakaiban lásd Budeancă, Cosmin – Olteanu, Florentin (coord.): *Identități sociale, culturale entice și religioase în comunism*. Polirom, Iași, 2015.

sok és érvelések felsorakoztatását még a megkezdése előtt félbeszakították, noha a román és magyar történészeknek csak együtt sikerülhet tisztázni ezeket a dilemmákat (sok más dilemmával együtt).

Jómagam csak egyetlen megjegyzést fűznék mindehhez. Ma már jobban megértjük annak a gyanús elszántságnak az okait, amellyel a belföldi és külföldi közvéleménnyel folyamatosan próbálták elhitetni az állítást, mely szerint a nemzeti kisebbségek körül minden a legnagyobb rendben van. Mind jobban feltárul előttünk a korszak politikájának cinikus háttere és a nómenklatúra farizeizmusa. Minderről az 1980-as években hullott le a lepel, amikor „a magyar, német stb. származású román dolgozóktól” még a nemzetiségi státuszt is megvonták,⁴⁷ az anyanyelvi oktatás korlátozása pedig nyugtalanító méreteket öltött.⁴⁸ A rögeszme rendszeres időközönként való megismétlése, mely szerint „a nemzetiségi kérdés immár végérvényesen megoldottnak tekinthető”, mind tragikomikusabbá vált a célcsoport követeléseinek figyelmen kívül hagyása és az országból való végérvényes, tömeges távozás kontextusában.⁴⁹

A Szekuritáté Irattárát Vizsgáló Országos Tanács archívumában őrzött dokumentumok alapján megállapítható, hogy a hatvanas évektől kezdődően a manipuláció és a propaganda árnyékában a pártállam fokozta a titkos

47 Lásd Bárdi Nándor: Problemele de bază și periodizarea istoriei minorității maghiare din România. *Studia Universitatis Cibiensis. Series Historica*, vol. XIV/2017, 121–133., valamint Raportul C.P.A.D.C.R., 533.

48 Feloszlatták például az utolsó magyar nyelvű liceumokat (Kolozsvár és Bukarest), beszüntették az összes magyar nyelvű tanórát a kolozsvári Gheorghe Dima Zenekonzervatóriumban és a Ion Andreescu Képzőművészeti Egyetemen. A magyar nyelvű szakiskolai képzést gyakorlatilag teljes mértékben felszámolták.

49 Lásd *Rezoluția Plenarei a Doua a Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român din 10-11 iunie 1948*, Román Nemzeti Levéltár/ANIC, RKP KB fond, Kancellária, 90/1948 iratsomó és *Rezoluția Biroului Politic al CC al PMR în chestiunea națională din 12 decembrie 1948*. Lásd még *Soluționarea problemei naționale în RSR*, N. Ceausescu aláírásával megjelent munka, Editura Politică, București, 1979. A szakirodalomból megemlíteném: Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel (ed.): *Procese și contexte social-identitare la minoritățile din România*. Institutul pentru Studiarea Problemelor Minorităților Naționale – Kriterion, Cluj-Napoca, 2009. (főként a 182. oldal a zsidó közösségre vonatkozóan); Mioara Anton: *PMR și problema naționalităților conlocuitoare. Statutul minorității germane în Stalinism (1948-1953)*. *Studii și Materiale de Istorie Contemporană*, vol. 612007, 84-94., Achim, Viorel: *Încercarea romilor din România de a obține statutul de naționalitate conlocuitoare (1948-1949)*. *Revista Istorică*, 2010, nr. 5-6.

csatornákon való együttműködését⁵⁰ azokkal az ügynökökkel, akik a kisebbségek „nagy tömegeitől” szabadították meg átváltható valutában fizetett mesés összegek ellenében.⁵¹ Nem szabadott hagyni, hogy a magyarok, akiknek a megvásárlásáért senki sem ajánlkozott, elrontsák azokat az ügyleteket, amelyek „a népesség homogenizációjához” járultak hozzá, ugyanakkor javítottak a rezsimről a nemzetközi közösség által alkotott képen. Ezért a magyarok követeléseit az akkori konjunktúrában „érvénytelennek” és „túlzottnak” tekintették (függetlenül attól, hogy mikor mutatták be azokat, és bármennyire is mérsékeltek voltak).

*

Ha végül figyelmünket a román totalitárius kommunista állam és a római apostoli egyház közötti viszonyra irányítjuk, megállapíthatjuk, hogy a hatvanas években megpróbálták túllépni a kapcsolat folyamatos romlásának szakaszán. A második világháború végétől 1968-ig terjedő szakaszra okkal tarthatjuk helytállónak Gavrilă Birtaş ezredes megállapítását, aki a Szekuritáté egy szigorúan titkos utasításában megjegyezte, hogy a rezsim háborút vív a katolikusokkal.⁵² A kifejezés nem tűnik eltúlzottnak, ha figyelembe vesszük a görögkatolikus felekezetre gyakorolt nyomást vagy a „katolikus egyház védelmezőinek” a brutális és aszimmetrikus eltiprását egyes militarizált kormányzati csoportok akciója keretében. Minden 1946-ban kezdődött, amikor Andrea Cassulo pápai nunciust⁵³ kiutasították az országból.

50 A Külföldi Hírszerzési Igazgatóság fedett ügynökei (Gheorghe Marcu ezredes és Alexandru Stancu őrnagy) által előkészített *Megállapodást* 1968. február 12-én írták alá, miután az előzetes tárgyalások során megegyezés született a jutalékokról is. A német felet a nyugat-német Ewald Garlepp „ügyvéd” (kódneve „Eduard”) és dr. H. G. Hüsich képviselték. Lásd ACNSAS, SIE fond, 3673. sz. iratcsomó, I. kötet, 295–296. lapok, közzétéve a CNSAS által: Dobre, Florica – Banu, Florian – Banu, Luminița – Stancu, Laura: *Acțiunea „Recuperarea” – Securitatea și emigrarea germanilor din România (1962–1989)*, Editura Enciclopedică, București, 2011, 110–111. Az ily módon az országból távozók között volt jó néhány kivételes személyiség is, például későbbi Nobel-díjasok, mint Stefan Hell (kémia) vagy Herta Müller (irodalom) stb.

51 Lásd Ioanid, Radu (ed.): *Securitatea și vânzarea evreilor. Istoria acordurilor secrete dintre România și Israel*. Editura Polirom, Iași, 2015.

52 Lásd ACNSAS, Fond Documentar, 12577. sz. iratcsomó, II. kötet, 102–118. lapok, 1949. november 23-i 13/144600 sz. rendelet. Birtaş megállapítása a 106. íven olvasható.

53 Andrea Cassulo 1936 és 1947 között szolgált pápai nunciusként Romániában. Ő volt a három magas egyházi méltóság egyike, aki felavatta Márton Áront a Kolozsváron

Két évvel később, az 1948. július 17-én kibocsátott 151. számú rendelettel a román fél egyoldalúan felmondta a Szentszékkal kötött konkordátumot. Ugyanazon vészterhes év nyarán kezdték el a felekezeti iskolák államosítását, az egyházi javak szinte teljes elkobzását (épületek, földterületek stb.), az 1949-ben betiltott katolikus kongregációk által igazgatott egészségügyi és szociális intézmények állami tulajdonba való utalását.⁵⁴

Az állam és a katolikus közösség egy további ellentéte az egyházmegyék és a jogkör kérdéseivel volt kapcsolatos. Jóllehet Jászvásáron, Temesváron, Szatmárnémetiben és Nagyváradon felszámolták a püspökségeket, a pápa továbbra is kinevezett helyettes püspököket („ordinarius substitutus”) ezekben a püspökségekben, de a rezsím csak húsz év múlva fogadta el (hallgatólagosan) ezeket a kinevezéseket.⁵⁵ A helyzet tényleges normalizálódására csak 1989 után került sor.

Ne felejtjük el azt sem, hogy 1948 őszén dolgoztak ki és terjesztettek a Vallásügyi Minisztérium vezetői elé egy tervezetet *A romániai katolikus egyház szervezeti és működési statútuma* címen. A dokumentum kidolgozói Márton Áron mellett Anton Durcovici jászvásári római katolikus püspök és Iuliu Hossu kolozsvári-szamosújvári görögkatolikus püspök. A három egyházi előljáró azt akarta, hogy a rezsím ismerje el a római pápát a katolikus egyház fejének, és kérték a Vatikánnal való szabad kapcsolattartás jogát, ahogy az addig megengedett volt.⁵⁶ Az állam képviselői az egyház elismerését egy ilyen dokumentum jóváhagyásától tették függővé, noha tudták, hogy a jóváhagyás az adott körülmények között nem lehetséges.

1939. február 12-én tartott szertartás keretében. Mellette Fiedler István és Augustin Pacha püspökök álltak. Márton Áronhoz hasonlóan Cassulo atya is közbenjárt a hatóságoknál a zsidó etnikumú állampolgárok megmentéséért, ezért a Népek Igaza kitüntetéssel tisztelték meg.

54 1948-ban a római-katolikus egyház Romániában 25 renddel és kongregációval rendelkezett. 451 szerzetes élt 124 kolostorban, 1649 apáca pedig 79 kolostorban. Ezen szerzetesrendek és kongregációk alá 421 oktatási intézmény, számos kórház, öregotthon, árvaház és más jótékonyági intézmény tartozott. A Minisztertanács 1949. évi 810. számú határozata elrendelte a 25 rend és kongregáció közül 15 tevékenységének a beszüntetését, a fennmaradó 10-nek pedig le kellett szűkítenie a tevékenységét.

55 A pápa személyes küldötte, Giovanni Cheli 1968–1969-ben tett látogatásai alkalmával.

56 A tervezetet azonnal lefordították oroszra, és elküldték Moszkvába. Lásd Dobos, Dănuț: Aspecte ale represiunii comuniste împotriva Bisericii Romano-Catolice (1945–1964). *Pro Memoria*, nr. 4/2005. A kormány válasza 1949 januárjában jött meg: a 46 cikkely közül a hatóságok hárommal értettek egyet. Lásd Soica, Sergiu: *Cardinalul Iuliu Hossu în dosarele Securității – Note informative*. Editura Mega, Cluj-Napoca, 2016.

Utólag mindkét fél kereste a lehetőségeket a diplomáciai kapcsolatok újrafelvételére, de a státutum visszautasítása a negyvenes években hatalmas akadállyal bizonyult ezen célkitűzés előtt, a tárgyaló feleknek pedig nem sikerült azt meghaladniuk. Románia és a Vatikán diplomáciai kapcsolatai, amelyek Gerald O'Hara nuncius kiutasításával szakadtak meg (1950. július 7-én), csak 40 év múlva épültek újra (1990. május 15-én).⁵⁷

A viták ellenére VI. Pál pápa fogadta egy nem hivatalos audienciára a Minisztertanács elnökét, Ion Gheorghe Maurert és a külügyminisztert, Corneliu Mănescut. A találkozót szimbolikus napon tartották (1968. január 24.). Ez után került sor monsignore Giovanni Cheli két látogatására Romániában. A Vatikán képviselőjét elkísérte Petru Tocănel ferences szerzetes mind az 1968 novemberében megejtett első, mind az 1969. márciusi látogatásakor. A beszélgetések során egyetértés volt abban, hogy Iuliu Hossu és Márton Áron püspökök maradjanak az országban a hívek mellett, tiszteletben tartva ily módon az ő kifejezett kérésüket.⁵⁸

*

Az 1968. december 1-i buzdító beszéd az akkori helyzet világos, koherens és helytálló értelmezését nyújtja. A szerző végigjárja az *ami most van* állapotától az *aminek lennie kellene* elképzeléséig vezető profetikus utat, együttgondolkodásra szólítva fel hallgatóságát olyan örökérvényű filozófiai fogalmak felett, mint az *identitás* és az értékek, a *szabadság* és a *felelősség*, a mindenki számára elfogadható megoldások keresésére ösztönözve, miközben a bátorság és tisztesség személyes példáját nyújtja.

Az érsek-püspök, ő maga is állampolgár (aki elszenvetted az állampolgári jogai önkényes megnyirbálását), jellegzetes stílusában, tiszteletteljesen és diszkréten fogalmazta meg az állampolgári magatartás néhány követelményét, de Románia 50 évvel ezelőtti vezetői nem akarták (vagy nem tudták?) meghallgatni. A maiak sem, akik meghallgathatnák (ha akarnák), nem tűnnek hajandónak arra, hogy felemelkedjenek elvárásai szintjére. Nem csökken a távolság a politikai szándéknyilatkozatok és a vezetett emberek léthelyzetének valós jobbítására való képesség között, és kevesen követik a „tartalmuktól megfosztott szavakról” való lemondás példáját.

57 Bozgan, Ovidiu: *Cronica unui eșec previzibil. România și Sfântul Scaun în epoca pontificatului lui Paul al VI-lea (1963-1978)*. Editura Curtea Veche, București, 2004.

58 A felek ily módon más lehetőséget találtak a helyzet rendezésére, mint amit Csehszlovákiában alkalmaztak, ahol Josef Beran érseket 1965 januárjában bíborossá nevezték ki azzal a feltétellel, hogy élete hátralevő részét töltsé száműzetésben.

Ezen bevezető gondolatokat azzal a következtetéssel zárom, hogy Márton Áron közbenjárásai a jelen (poszt)szekularizációjának⁵⁹ kontextusában is megérdemlik az erőfeszítést a kollektív emlékezésre és cselekvő empátiára, mert segítenek minket a „mindennapi” párbeszédben, arra emlékeztetve, hogy a tolerancia nyitottságot és felelősségvállalást jelent, hogy a kölcsönös bizalomhiányt és a gyűlölettel mérgezett közhelyeket meg lehet haladni, de főként, mert arra tanít minket, hogy együttérzéssel és támogatással forduljunk azok felé, akikkel együtt élünk.

Fordította: Incze Éva

59 Lásd Berger, Peter L. (ed.): *The Desecularisation of the World, Resurgent Religions and World Politics*. Ethics and Public Policy Center, Washington, 1999 és Habermas, Jürgen: *Religion in der Öffentlichkeit. Kognitive Voraussetzungen für den "öffentlichen Vernunftsgebrauch" religiöser und säkularer Bürger*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 2005, 119–154.

Melléklet

Római katolikus püspökség
Gyulafehérvár
1968. évi 530. számú pásztorlevél

TISZTELENDŐ TESTVÉREIM, KRISZTUSBAN SZERETETT HÍVEIM!*

Országunknak ma nagy ünnepe van. Az erdélyi román nép képviselői 1918. dec. 1-én, Gyulafehérváron kimondták, hogy egyesülni kívánnak a Kárpátokon-túli fajtestvéreikkel, és a győztes hatalmak, melyek az első világháborút lezárták, egyik döntésükkel Romániához csatolták Erdélyt.

A román nép évszázados törekvése és álma valósult meg ekkor. Megvalósult a román nép nemzeti egysége önálló és független állam keretében.

Értjük a román nép mai ünnepének jelentőségét. A magunk részéről pedig úgy gondoljuk, azzal tanúsítjuk a román nép iránti megbecsülésünk őszinteségét, és az ügynek akkor használunk, ha ezen az ünnepi évfordulón nem ismételtetünk szólamokat.

Erdély Romániához való csatolásával megvalósult a román nép nemzeti egysége, s mivel Erdéllyel együtt más nemzetiségű népek is kerültek a román állam határai közé, a román nép és akkori vezetői, 1918. dec. 1-én egyenjogúságot ígértek ezeknek az együttélő nemzetiségeknek.

Tizenkilenc évvel ezen határozat után, 1937 októberében, amikor már a második világháború felhői gyülekeztek Európa egén, a romániai magyar ifjúság férfikorba értett nemzedéke Marosvásárhelyen három napon át önvizsgálatot tartott, és felmérte saját népe helyzetét, ennek a fénylő mondatnak világánál: „Adjuk vissza a szónak erkölcsi tartalmát, nemzeti súlyát és emberi hitelét.”

Az elmúlt hetekben az állam felelős vezetői az együttlakó nemzetiségek egyenjogúságának a biztosítása érdekében reménykeltő intézkedéseket tettek. Ezekben annak az emelkedett szellemnek és nemes szándéknak a csendését véltük hallani, melynek a román nép és vezetői, a nemzeti aspirációk beteljesülésének a nagy pillanatában a gyulafehérvári határozatban adtak hangot.

* A dokumentum átírásában szem előtt tartottuk az érvényben levő helyesírási szabályokat.

A társadalmi élet és a különböző népközösségek együttélése is olyan valóság, mely az erkölcsi élet rendjébe tartozik. Az együttélés és a társadalom emberhez méltó rendje feltételezi a kölcsönös jogok és köteleességek becsületes teljesítését, őszinte elismerését, a jogok tényleges tiszteletben tartását, egymás kölcsönös megbecsülését és azt a szabadságot, ami az emberi személyt megilleti, és a népi közösségek életéhez és fejlődéséhez elengedhetetlenül szükséges. Igazság, igazságosság, szeretet és szabadság – így nevezi XXIII. János pápa a békés együttélés alappilléreit a *Pacem in terris* kezdetű ismert enciklikájában.

A román nép évszázadokon át küzdött, hogy ezeknek az elveknek az érvényesítését kiharcolja a maga számára. És mi, ezen a napon, amikor a román nép nemzeti céljainak, azok megvalósulásának félszázados évfordulóját ünnepli, részt veszünk az ő ünnepében, mert tiszteljük, nagyra értékeljük és teljes mértékben átérezzük annak az eszménynek tartalmát, amely a román népet ezen az ünnepen lelkesíti.

Az ünnepi megemlékezés alkalmával pedig azért imádkozunk, hogy az állam polgárai és az együtt lakó nemzetiségek között megvalósuljon az igaz testvéri együttértés, a béke és együttműködés. A háborúkkal, igazságtalanságokkal és jogtiprással megosztott világban nagy ellentétek vannak. A békét súlyos veszélyek fenyegetik. Csináljunk hát békét itt, a mi földünkön, magunk között. Kérjük az Istent, indítsa meg mindnyájunk akaratát, hogy az elválasztó korlátokat törjük össze, tiszteljük az igazságot, mint szentséget, legyünk igazságosak, a tényleges vagy vélt sérelmeket bocsássuk meg egymásnak, és fűzzük szorosabbra a szeretet és kölcsönös megbecsülés szálait.

Az emberiség sorsa ma egy. És az emberiség békéjét segítjük megmenteni, ha békét teremtünk a magunk földjén.

Gyulafehérvár, 1968. nov. 27.

MÁRTON s.k.
püspök

*Szíveskedjék fenti megemlékezést dec. 1-én
a nagymise alkalmával felolvasni.*